

Лантух Я. В.,
аспірант

Державного податкового університету

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ СТЯГУВАЧА ТА БОРЖНИКА: ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Метою статті визначено розкриття проблематики визначення міжнародних стандартів здійснення виконавчого провадження та захисту прав стягувача та боржника як правової категорії, визначення перспектив подальшого розвитку цієї категорії. Проаналізовано роботи з дотичних питань: виконання судових рішень як частина судового розгляду, стандарти справедливості у виконавчому процесі України, окремі проблемні питання виконавчого провадження під час дії воєнного стану в Україні. Взято до уваги розуміння принципу верховенства права та сфери дії принципу верховенства права з фактором глобалізації у частині фундаменталізації прав людини, формуванні міжнародних та європейських стандартів правового захисту, які потребують певного нормативно-правового опосередкування у національному законодавстві, щодо гарантування примату прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина у суспільстві, верховенства конституції в системі актів законодавства країни та передбачуваність законів і дій органів державної влади тощо. В цьому відношенні у самому загальному вигляді принцип верховенства права у сфері цивільного судочинства означає гарантування доступу кожної заінтересованої особи до правосуддя з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів з додержанням вимог справедливого судового розгляду, принципу правової визначеності та виконанням остаточних судових рішень, без втручання законодавця в процес здійснення правосуддя та застосування зрозумілого та передбачуваного закону. Обґрунтовано, що поняття міжнародних стандартів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін виконавчого провадження перебуває у процесі становлення. Сьогодні ним варто охоплювати не тільки нормативні положення, але й імперативи основних засад сучасної юридичної діяльності, таких як справедливість та зокрема, принцип верховенства права. До вказаних стандартів віднесено також усталену на національному рівні та при цьому загально прийняту на міжнародному рівні практику здійснення виконавчого провадження. Важливими джерелами вивчення такої практики визначено рішення Європейського Суду з прав людини та рішення Суду справедливості ЄС. Хоча не можуть бути віднесені до міжнародних стандартів здійснення виконавчого провадження, але представляють першочерговий інтерес до вивчення типологічні моделі здійснення виконавчого провадження та захисту прав його сторін у різних державах світу, запозичення до національного законодавства кращих практик з урахуванням національних особливостей захисту прав стягувача та боржника. Таким чином, перспективним до подальшого дослідження визначено широкий сенс поняття міжнародних стандартів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін виконавчого провадження.

Ключові слова: правовий захист, сторони виконавчого провадження, стягувач, боржник, цивільне судочинство, суд.

Постановка проблеми. Наближення України до міжнародних стандартів дотримання прав і свобод людини, подальший розвиток чинного законодавства зумовлюють й необхідність запровадження нових національних стандартів виконання, які задовольняють інтереси суспільства [1, с. 4]. У юридичній літературі відмічаються такі проблеми здійснення виконавчого провадження та захисту прав його сторін, як: нерівність можливостей стягувача та боржника щодо реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів; фактичне замороження процесу виконання виконавчих документів по «малозначних справах»; значна ускладненість виконання судових рішень, за якими боржниками є підприємства оборонно-промислового комплексу, органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, які входять до складу Збройних Сил України; загалом низький рівень виконання судових рішень (на рівні 2,6 %); нерідко невинуватим тривалість виконання судових рішень. Також вказується про доцільність запозичення міжнародного досвіду щодо вдосконалення національного виконавчого провадження [2, с. 653, 654].

Погоджуючись із наведеними позиціями, зазначимо про необхідність дотримання системності при внесенні змін до чинного законодавства. Водночас, поняття міжнародних стандартів здійснення виконавчого провадження, а також міжнародних стандартів захисту прав сторін виконавчого провадження не є усталеним у науковій літературі.

Стан дослідження. Комплексні юридичні дослідження та поодинокі публікації стосуються дотичних питань: виконання судових рішень як частина судового розгляду (С.О. Якимчук, 2014 р.) [3], стандарти справедливості у виконавчому процесі України (С.В. Щербак, 2019) [1]; окремі проблемні питання виконавчого провадження під час дії воєнного стану в Україні (Шелевер Н.В. та ін., 2023 р.) [2].

Метою статті є розкриття проблематики визначення міжнародних стандартів здійснення виконавчого провадження та захисту прав стягувача та боржника як правової категорії, визначення перспектив подальшого розвитку цієї категорії.

Вклад основного матеріалу. Загальні стандарти виконавчого процесу засновані на ст. 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод та рішеннях Європейського суду з прав людини. Серед найбільш значущих міжнародних актів, що визначають стандарти примусового виконання, слід назвати

Рекомендації Рес (2003) 17 Комітету міністрів Ради Європи «Про примусове виконання» разом з Керівними принципами примусового виконання, Рекомендації Ради Європи по примусовому виконанню: керівництво до застосування (GuideLines on Enforcement CEREJ 2009), а також проект Глобального кодексу примусового виконання, розроблений Міжнародним союзом судових виконавців, що викладений широкому загалу у 2015 році [1, с. 4].

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження» [4], на першому місці серед засад здійснення виконавчого провадження є принцип верховенства права. Погоджуємось із позицією Д.М. Сибільова щодо таких складових принципу верховенства права, актуальних і щодо виконавчого провадження: визнання пріоритетності, домінування, визначальної ролі прав людини у діяльності держави; поширюваність цієї пріоритетності, цього принципу на діяльність усіх без винятку органів держави, включаючи, зокрема й органи прокуратури; правова певність, визначеність (legal certainty) становища людини у тій ситуації, в якій вона перебуває; неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні; обсяг будь-якого правового розсуду й спосіб його здійснення мають бути з достатньою ясністю визначені законом; наявність громадської довіри до судів як до гарантів справедливості; майже безвиняткова можливість доступу до суду; наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; підпорядкованість судовому рішенню усіх органів держави, безвиняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало чинності; незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало чинності; невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя; секулярність (світський характер) держави; забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого й ефективного розслідування справи її органами [5, с. 122].

Принципово важливим для наукового дослідження виконавчого провадження виявилось розуміння принципу верховенства права та сфери дії принципу верховенства права з фактором глобалізації у частині фундаменталізації прав людини, формуванні міжнародних та європейських стандартів правового захисту, які потребують певного нормативно-правового опосередкування у національному законодавстві, щодо гарантування пріоритету прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина у суспільстві, верховенства конституції в системі актів законодавства країни та передбачуваність законів і дій органів державної влади тощо. В цьому відношенні у самому загальному вигляді принцип верховенства права у сфері цивільного судочинства означає гарантування доступу кожної заінтересованої особи до правосуддя з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів з додержанням вимог справедливого судового розгляду, принципу правової визначеності та виконанням остаточних судових рішень, без втручання законодавця в процес здійснення правосуддя та застосування зрозумілого та передбачуваного закону [3, с. 179–180].

Таким чином, визнання виконавчого провадження стадією цивільного судочинства означає актуальність змісту принципу верховенства права у цивільному судочинстві і стосовно захисту прав сторін у виконавчому провадженні.

У подальшому у юридичній літературі актуалізувалась категорія справедливості як засади здійснення виконавчого провадження. Так, за думкою С.В. Щербак, під стандартами справедливості виконання варто розуміти сукупність модельних вимог, покликаних забезпечувати належне та ефективне здійснення виконавчого процесу органами державної виконавчої служби чи приватним виконавцем. Складність визначення стандартів справедливості виконання полягає у багатогранності категорії справедливості, яка не є суто правовою, маючи ще й значне морально-етичне наповнення. Будучи ідеєю права, справедливість передувала праву. Не випадково, за поширеною версією термін «ius» (право) походить від «iustitia» (правосуддя, справедливість). У контексті дотримання стандартів справедливості виконання не можна не згадати найбільш проблемний аспект виконавчого процесу — це тривалість виконавчого провадження для стягувача чи процесуальні строки виконавчого процесу, недотримання яких державним виконавцем викликало чисельні звернення громадян України до Європейського суду з прав людини. Слід звернути увагу на запровадження законодавцем інших підходів щодо формулювання строків виконавчого процесу — через відмову від законодавчого врегулювання загального строку виконавчого провадження шляхом визначення процесуальних строків вчинення окремих виконавчих дій, що унеможливило скаржитися на тривалість виконавчого провадження в цілому [1, с. 5–7].

Одним з чинників визначення стандартів справедливості виконання є й формування сучасної ідеології виконавчого процесу, функціональне призначення якої вбачається у забезпеченні впливу на формування і розвиток правової, політичної і моральної свідомості суб'єктів виконавчих процесуальних правовідносин, їх світогляду та загальної культури, піднесенні престижу органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів та поваги до самої професії державного чи приватного виконавця. Правосвідомість як форма суспільної свідомості відображає ставлення суб'єктів виконавчого процесу до чинного законодавства про виконавче провадження, характеризує не лише стан виконавчих процесуальних правовідносин, але й тенденції їх змін. Стандарти справедливості виконання мають відчуватися й на взаємовідносинах виконавця та суб'єктів виконавчого процесу — справедливе, неупереджене ставлення виконавця до сторін виконавчого процесу має кореспондувати з сумлінністю стягувача та боржника, добросовісним користуванням своїми процесуальними правами та обов'язками [1, с. 7–8].

Отже, міжнародні стандарти здійснення виконавчого провадження та захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін виконавчого провадження мають сприйматись не тільки як: нормативні положення, викладені у актах уповноважених суб'єктів (наприклад, у Глобальному кодексі примусового виконання 2015 р. [6]), а й як визнані міжнародною спільнотою положення принципу верховенства права, в тому числі вимоги справедливості як основної вимоги до правозастосовної діяльності. Практичні підходи до застосування окреслених положень також мають бути віднесені до розглядуваних стандартів.

Дослідження питання захисту інтересів стягувача, боржника та держави під час виконання судових рішень призводить до висновку, що відсутня системність у правовому регулюванні цього питання та у гармонізації інтересів стягувача, боржника та держави. Як загальний висновок в цьому відношенні

можна зробити той, що у чинному законодавстві з метою захисту прав, свобод та інтересів стягувача встановлюються різні форми контролю, а також можливість пред'явлення позову про відшкодування шкоди, заподіяної юридичними особами, уповноваженими виконувати судові рішення, а також державними виконавцями під час виконання судових рішень. Разом з тим, вони не завжди відповідають критеріям ефективного засобу правового захисту в розумінні Європейського суду з прав людини [3, с. 181–182]. Вирішення цієї проблеми вбачається у необхідності обрання національним законодавцем однієї з трьох глобальних моделей виконавчого провадження, що застосовуються у сучасних державах. При цьому, безумовно, мова йде не про сліпе запозичення відповідних моделей, а про врахування національних особливостей здійснення виконавчого провадження.

Так, виходячи із різних законодавчих практик та досягнень процесуальної теорії, очевидно, що існують певні типологічні моделі виконавчого провадження, які мають як недоліки, так і переваги. З точки зору типологізації моделей виконавчого провадження в літературі найбільш обґрунтованими є пропозиції щодо виділення публічно-правової, приватноправової та змішаної моделей. Щодо запозичення тих чи інших моделей у законодавство та практику виконавчого провадження, то їх запозичення та імплементація можливі у той мірі, у якій це дозволить реально гарантувати право на справедливий судовий розгляд та, зокрема, право на виконання судового рішення у розумний строк відповідно до вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ [3, с. 97].

Однією з проблем у цьому напрямі можна відзначити те, що в українському процесуальному законодавстві не передбачено можливості оскарження до суду бездіяльності судді (суду) під час розгляду цивільних справ та можливості отримання компенсації шкоди, заподіяної порушенням судом права особи на розумний строк судового розгляду. Результатом цієї невідповідності українського законодавства Європейській конвенції стало свого часу рішення проти України у справі «Меріт проти України» від 30 березня 2004 р., в якому констатовано порушення в Україні «розумного строку» розгляду судової справи [7, с. 230].

Значні корективи у здійсненні виконавчого провадження зумовлені запровадженням воєнного стану та пов'язаними із цим законодавчими змінами. Водночас, варто підтримати висловлювану у юридичній літературі позицію, що воєнний стан не має бути підставою для невиконання судових рішень та рішень інших органів. Це повинна бути лише короткочасна «пільга» для боржників, бо тривале невиконання рішень судів розглядається ЄСПЛ як порушення права на справедливий суд, а це суперечить поставленим Україною завданням щодо членства у ЄС. Адже однією із вимог до нашої держави є судова реформа, яка включає і виконавче провадження як завершальну стадію судового процесу. Тому Україні, як воюючій державі, необхідно удосконалювати законодавство про виконавче провадження і переймати досвід не лише держав Європейського Союзу, але й Ізраїлю. [2, с. 654].

Висновки. Поняття міжнародних стандартів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін виконавчого провадження перебуває у процесі становлення. Сьогодні ним варто охоплювати не тільки нормативні положення (наприклад положення Глобального кодексу примусового виконання

2015 року, що розроблений Міжнародним союзом судових виконавців тощо), але й імперативи основних засад сучасної юридичної діяльності, таких як справедливість та зокрема, принцип верховенства права. До вказаних стандартів варто відносити також усталену на національному рівні та при цьому загально прийняту на міжнародному рівні практику здійснення виконавчого провадження. Важливими джерелами вивчення такої практики постають рішення Європейського Суду з прав людини та рішення Суду справедливості ЄС.

Хоча не можуть бути віднесені до міжнародних стандартів здійснення виконавчого провадження, але представляють першочерговий інтерес до вивчення типологічні моделі здійснення виконавчого провадження та захисту прав його сторін у різних державах світу, запозичення до національного законодавства кращих практик з урахуванням національних особливостей захисту прав стягувача та боржника.

Таким чином, перспективним до подальшого дослідження є широкий сенс поняття міжнародних стандартів захисту суб'єктивних прав та законних інтересів сторін виконавчого провадження.

Література:

1. Щербак С.В. Щодо стандартів справедливості у виконавчому процесі України. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 296 с. С. 4–8. URL: <https://www.ae.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/VP-2019.pdf> (дата звернення: 06.06.2024 р.).
2. Шелевер Н.В., Лазур Я.В., Гербут В.С. Проблемні питання виконавчого провадження під час дії воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал* 2023. № 2. 652–655. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/156.pdf (дата звернення: 06.06.2024 р.).
3. Якимчук С.О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2014. 240 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U002020/> (дата звернення: 06.06.2024 р.).
4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України* офіційне видання від 22.07.2016–2016 р., № 30, стор. 5, стаття 542.
5. Сібільов Д. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2012. № 1. С. 118–126.
6. Global Code of Enforcement. URL: https://uihj.com/archive-uihj/en/global-code-of-enforcement_2165010.html (дата звернення: 06.06.2024 р.).
7. Іванець І.П. Правові проблеми виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини в сфері приватного права: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. 266 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U003203/> (дата звернення: 06.06.2024 р.).

Lantukh Ya. International standards for enforcement proceedings and protection of the rights of the debt collector and the debtor: the problem of definition

Summary. The purpose of the article is to reveal the issues of determining international standards for implementation of enforcement proceedings and protection of the rights of the debt collector and debtor as a legal category, to determine the prospects for the further development of this category. Works on relevant issues were analyzed: enforcement of court decisions as part of the trial, standards of justice in the executive process of Ukraine, certain problematic

issues of executive proceedings during the martial law in Ukraine. The understanding of the principle of the rule of law and the scope of the principle of the rule of law with the factor of globalization in terms of the fundamentalization of human rights, the formation of international and European standards of legal protection, which require certain normative and legal mediation in national legislation, regarding the guarantee of the primacy of rights and freedoms, legitimate interests, are taken into account. person and citizen in society, the supremacy of the constitution in the system of legislative acts of the country and the predictability of laws and actions of state authorities, etc. In this regard, in the most general form, the principle of the rule of law in the field of civil justice means guaranteeing the access of every interested person to justice in order to protect his violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests, while observing the requirements of a fair trial, the principle of legal certainty and the execution of final judicial orders. decisions, without the intervention of the legislator in the process of administration of justice and the application of a clear and predictable law. It is substantiated that the concept of international standards for the protection of subjective rights and legitimate interests of the parties to enforcement proceedings is in the process of formation. Today, it should

cover not only normative provisions, but also the imperatives of the basic foundations of modern legal activity, such as justice and, in particular, the principle of the rule of law. The specified standards also include the established at the national level and, at the same time, generally accepted at the international level, the practice of conducting executive proceedings. The decisions of the European Court of Human Rights and the decisions of the Court of Justice of the EU have been identified as important sources for the study of such practice. Although they cannot be attributed to the international standards of enforcement proceedings, they are of primary interest for studying typological models of enforcement proceedings and the protection of the rights of its parties in different countries of the world, borrowing from national legislation of best practices taking into account the national features of the protection of the rights of the debt collector and the debtor. Thus, the broad meaning of the concept of international standards for the protection of the subjective rights and legitimate interests of the parties to enforcement proceedings has been identified as promising for further research.

Key words: legal protection, parties to executive proceedings, debt collector, debtor, civil proceedings, court.